

EU-medlemskap får liten betydning for innvandringen

64

Flyttingene i Europa er preget av at det er forholdsvis lite flytting mellom de fleste EU-land, mens det er mer flytting mellom de nordiske landene. Ved et eventuelt norsk medlemskap i EU vil det trolig bli små forandringer i Norges flyttemønster. Det som holder flyttingene mellom europeiske land nede er neppe knyttet til regelverk, men til kulturelle og sosiale ulikheter. Det er relativt stor innflytting fra land i den tredje verden til Europa, og for denne flyttingen kan utviklingen i EU få negative følger.

Lars Østby

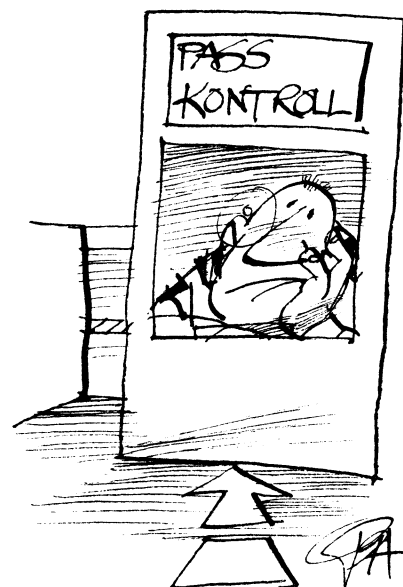
Følgene av en fri rett til å slå seg ned hvor som helst i EU for EU-landenes borgere har vært et moment i den norske diskusjonen av EU-medlemskap. Uro, både for at vår velferdsstat skulle bli oversvømmet av billig arbeidskraft, og for at vi kommer til å miste mange av våre talenter til land med større inntektsulikhet har vært nevnt. Noen har også vært betenkt over muligheten til at vår innvandringspolitikk måtte strammes inn for å tilpasse en felles EU-politikk, mens andre har vært redd for å åpne for fri flyt av innvandrere.

Allerede innledningsvis kan vi slå fast at det ikke vil være forskjeller av betydning mellom medlemskap i EU og en fortsettelse av EØS-ordningen. Rettighetene knyttet til fri bevegelse av personer vil være de samme under begge ordningene.¹

Spørsmålet om EU- eller EØS-medlemskapets betydning for Norges innvandring skal vi nærme oss gjennom å se på hvordan innslaget av utenlandske statsborgere i de enkelte EU-land og i søkerlandene er i dag, og hvordan regelverket for innvandringen påvirkes av et EU-/EØS-medlemskap. Vi skal sammenlikne reglene for det frie nordiske arbeidsmarkedet og resultatene av dette med dagens og framtidas regler for flytting mellom Norge og EU.

Det har lenge vært liberale regler også i EF²

Fri bevegelse av personer er ikke noe nytt i nordisk eller europeisk sammenheng. I henhold til Roma-traktaten hadde enhver borger i et EF-land rett til å søke og ta arbeid i et hvilket som helst annet medlemsland, også før Unionens tid. Denne friheten var imidlertid begrenset til dem som skulle utøve økonomisk aktivitet; arbeidstakere

og selvstendig næringsdrivende. I tillegg omfattet friheten også de yrkesaktives familiemedlemmer, selv om disse ikke var EF-borgere. Det var også fri adgang til å dra til et annet medlemsland for å søke arbeid i inntil tre måneder. Fant søkeren arbeid i løpet av denne perioden, fikk han bli, ellers ikke. De hadde rett til å ta med seg arbeidsløshetsstrygden hjemmefra for denne søkeperioden. Hensikten med disse liberale reglene var å sørge for at arbeidskraften fløt så fritt som mulig til de steder hvor etterspørselen var sterkst. Det var klare regler mot å innføre en praksis som ville virke hemmende på den frie flyt.

Enhver som fikk arbeid under disse betingelsene, skulle få oppholdstillatelse for seg og sin familie, og denne tillatelsen skulle fornyes automatisk så lenge den yrkesaktive var i arbeid, men også når han nådde pensjonsalderen eller ble varig arbeidsufør. Ved ufrivillig arbeidsløshet, kunne oppholdstillatelsen etter hvert falle bort.

Også for selvstendig næringsdrivende var det ansett som viktig å ha så fri etableringsrett som mulig, og begrensningene i deres rett til å velge land for å praktisere sitt yrke skulle være så små som mulig.

Som man ser, var det relativt få begrensninger i EF-borgeres frie rett til å leve og virke i et annet EF-land. Spørsmålet er så i hvilken grad disse rettighetene har påvirket folks valg av land.

Det frie nordiske arbeidsmarkedet

Det har vært et fritt nordisk arbeidsmarked i 40 år. I ly av dette regelverket har det skjedd en god del flytting mellom de nordiske landene. Dette nordiske arbeidsmarkedet har vært studert med interesse i Europa, for å bruke det til å vurdere virkningene av et mer liberalisert arbeidsmarked (se f.eks. Fischer & Straubhaar 1993).

I hovedtrekkene har reguleringene av dette arbeidsmarkedet ikke vært helt ulikt EUs regelverk. Det har vært passfritak for nordiske borgere ved reiser innen Norden, og det har ikke vært anledning til å stille krav om arbeids- eller oppholdstillatelse for å kunne ta arbeid. Ved innføringen var Norge betenkt over de reduserte mulighetene dette kunne gi for å føre en politikk for full sysselsetting. I ettertid kan en nok si at denne frykten var ubegrunnet. Avtalen er gjengitt i Arisholm og Rehnberg (1985), og de har også en gjennomgang av forhistorien og vurdering av avtalens betydning.

Det kan altså være grunn til å tro at eventuelle store forskjeller mellom internordiske og inter-EU flyttinger neppe kan tilskrives forskjeller i regelverket.

Ikke store regelendringer for Norge ved overgang til EU³

Ved videreføringen av EF over til Den europeiske union (EU), ble det lagt ytterligere vekt på at samarbeidet skal skape et enhetlig marked. Én av de fire friheter i Maastricht-traktaten, er fri bevegelse av personer. Til forskjell fra tidligere, har nå alle EU-borgere (og siden 1. januar 1994 alle borgere i EØS-land) rett til å bevege seg fritt mellom landene. Rettighetene er ikke som tidligere begrenset til å gjelde bare yrkesaktive og deres familiedømmer. Det vil fortsatt være slik at ikke-nordiske borgere av EØS-land må ha oppholdstillatelse for å slå seg ned i Norge, men slik tillatelse skal gis uten de begrensningene som Norge praktiserte tidligere. Alle som har oppholdstillatelse har også rett til å ta seg arbeid. Det skal være likebehandling av nasjonale og utenlandske arbeidstakere, og det skal ikke settes

unødvendige begrensninger for utlendingers rett til noen form for arbeid. Det vil fortsatt være visse stillinger, f.eks. i politi og embetsverk som kan forbeholdes landets egne statsborgere. Den enkelte arbeidsgiver vil fortsatt ha mulighet til å stille rimelige krav til språkkunnskaper eller annet.

Innen EU er det et regelverk for gjensidig godkjenning av yrkeskompetanse. Dette vil føre med seg at det normalt ikke kan stilles krav til tilleggskurs eller eksamen for å utøve yrker som krever offentlig godkjenning eller autorisasjon. Trygderettigheter som er opparbeidet i ett EØS-land vil følge personene uansett bosted, og alle vil ha de samme rettigheter overfor oppholdslandets trygdesystem. Det vil imidlertid fortsatt være slik at en som har søkt arbeid i et annet EØS-land i minst tre måneder uten å få det, kan nektes videre opphold i landet.

Dataene

Datagrunnlaget for å sammenlikne utenlandske statsborgere i ulike land varierer mye, fra land som har sentrale befolkningsregistre (som de nordiske eller Belgia), eller lokale registre (Tyskland, Nederland) til land som bare har informasjon fra folketellinger eller utvalgsundersøkelser, som Frankrike og Storbritannia. Det gjøres mye arbeid i ulike europeiske samarbeidsorganer (UN-ECE, OECD, Eurostat) for å lage denne statistikken sammenliknbar, men fortsatt gjenstår en del (Poulain 1993). Flyttestrømmene er enda mindre sammenliknbare enn tall for utenlandske statsborgere.

Dataene er hentet fra Europarådet (1994). Denne publikasjonen gir den best oppdaterte oversikt over demografisk utvikling i Europa, men den kan selvfølgelig ikke bote på de manglene som finnes i det enkelte lands egen statistikk. Vi gir bare data for *utenlandske statsborgere*, som åpenbart ikke er det beste mål på innslaget av utlendinger. Det hadde vært en fordel å kunne benytte fødeland, eller mer avanserte inndelinger som den norske standarden for å klassifisere personer av utenlandsk opprinnelse (Statistisk sentralbyrå 1994), men slike data er det umulig å få for mange nok land. Det er relativt sjelden at flyttere mellom europeiske land søker vertslandets statsborgerskap, så skifte av statsborgerskap vil neppe ha avgjørende betydning for det bildet som gis av europeisk innvandring. Skifte av statsborgerskap er langt vanligere for innvandrere fra land i den tredje verden.

Økt grensekontroll

Andre konsekvenser av medlemskap (både i EØS og EU) kan vise seg å bli større. Særlig for de land som har ført en restriktiv innvandringspolitikk, har det vært viktig å knytte en redusert kontroll av grensene mellom landene til økt kontroll av grensene mellom EØS og omverdenen. Selv om fri rett til grensepassering gjelder bare EØS-borgere, er en nedbygging av kontrollapparatet naturlig. Dermed kan det også bli vanskeligere å kontrollere innvandringen av personer som er borgere av land utenom EØS, dersom de først er innenfor de ytre grensene. Begrepet "Festung Europa" er brukt i denne sammenhengen. Det kan altså ligge en samordning av innvandringspolitikken som en mulig konsekvens, men reglene og hvordan de skal praktiseres, er foreløpig uklart.

Samordnet innvandringspolitikk?

Selv om det ikke i utgangspunktet er gitt at innvandringspolitikken skal samordnes, er det tegn som peker i den retningen. Schengen-avtalen av 1985 har til hensikt å få til et felles system for intern og eksternt grensekontroll for Frankrike, Tyskland og Benelux. Italia, Spania og Portugal har seinere sluttet seg til avtalen, men den hindrer åpenbart ikke deltakerne i å praktisere en relativt ulik innvandringspolitikk. EU har også til hensikt å gjennomføre en felles asylsøker- og visumpolitikk (Dublin-konvensjonen), men den har ennå ikke fått særlig betydning. For Norge som medlem i EU (og trolig også i EØS) vil konsekvensene kunne bli at vi må tilpasse oss denne felles europeiske politikken. Selv utenfor både EU og EØS vil det trolig være vanskelig å føre en uavhengig politikk på dette området.

Fram til i dag har vi hatt mulighet til å følge vår egen innvandringspolitikk, og vi har til dels gjort det, f.eks. ved at vi holdt på visumfritak for bosnienere lenger enn de fleste andre. Andre sider ved vår visum-, asylsøker- og innvandringspolitikk er ikke særlig liberal sammenliknet med EU-landenes. En tilpasning til et eventuelt framtidig felles regelverk vil derfor ikke gi særlige forandringer i forhold til den politikken vi allerede nå fører.

Mange flytter mellom de nordiske landene, men få permanent

Til tross for at det har vært et fritt nordisk arbeidsmarked i 40 år, er det et begrenset antall personer som har valgt å slå seg ned i et annet nordisk land. Tabell 1 viser at det er mellom 0,1 og 2 prosent andre nordiske statsborgere i de fire store nordiske landene. 1,3 prosent av Sveriges befolkning er finske statsborgere, og det er også betydelig flere dansker og nordmenn i Sverige enn det er svensker i Danmark og Norge. Danmarks lave tall henger sammen med at det bor langt flere dansker i Sverige og Norge enn det bor nordmenn og svensker i Danmark.

Med unntak av den store tilflyttingen fra Finland til Sverige på slutten av 1960-tallet, er de nordiske flyttingene karakterisert ved at det nok kan være relativt mange som har flyttet mellom landene, kanskje et par millioner, men at de oppholder seg ute i en begrenset periode før de vender hjem (Majava 1993). Det virker som om det særlig er i perioder når arbeidsledigheten i et land stiger, at mange flytter ut for en kortere periode for å få arbeid. Flyttingene mellom Norge og Sverige de siste 10 årene illustrerer dette. Arisholm og Rehnberg (1985, s. 61) antyder at overens-

Tabell 1: Andel av innbyggerne i de nordiske landene som er borgere i et annet nordisk land. Prosent. 1. januar 1993

Land	Andel
Danmark	0,4
Finland	0,1
Norge	0,8
Sverige	2,0

Kilde: Europarådet 1994

komsten ikke har spilt noen avgjørende rolle for flyttingenes omfang fordi de fleste flyttinger har vært knyttet til personlige forhold, og i liten grad har hatt med situasjonen på arbeidsmarkedet å gjøre.

Andelen utenlandske borgere varierer mye mellom EØS-landene

Andelen utenlandske statsborgere varierer fra omkring 1 prosent i Italia, Portugal og Spania til 30 prosent i Luxembourg (se tabell 2). Det kan nok være grunn til å sette et spørsmålsteget ved de aller laveste tallene. De fleste landene har mellom 2 og 7 prosent utenlandske statsborgere i sine befolkninger.

De nordiske landene ligger omtrent midt i feltet, Sverige litt foran Norge og Danmark på grunn av det store innslaget av finner. De finske dataene er av høy kvalitet, og Finland har nok reelt sett færre utenlandske statsborgere enn noe annet EØS-land. Dette kan skyldes flere forhold, landet har et språk som forstås av få ikke-finner, det er en utkant i Europa, og det har i lang tid hatt en restriktiv innvandringspolitikk preget av forholdet til den store nabo i øst.

Når det gjelder innvandrere fra EU-land, har 5 av de 12 medlemslandene mindre enn 1 prosent av innbyggerne fra andre EU-land. Norge har en relativt høy andel fra EU-

Tabell 2: Andel av innbyggertallet som er utenlandske statsborgere, og andel av landets egne statsborgere som er bosatt ute. EU og de fire søkerlandene. Prosent

Land	Andel av innbyggerne som er borgere i utlandet				Andel av landets egne statsborger i	
	I alt	EU	EØS	Den tredje verden	EU	EØS
Norge	3,6	1,0	1,3	1,6	0,8	1,6
Finland	0,9	0,1	0,3	0,2	0,5	2,7
Sverige	5,7	0,8	2,5	1,9	0,6	0,8
Østerrike	6,6	0,9	0,9	2,0	2,7	2,8
Belgia	9,0	5,3	5,4	3,2	1,4	1,4
Danmark	3,5	0,6	1,0	1,7	0,9	1,8
Frankrike	6,4	2,3	2,3	3,7	0,5	0,6
Hellas	2,0	0,6	0,7	0,7	3,9	4,0
Irland	2,5	1,9	1,9	-	17,8	17,8
Italia	0,9	0,2	0,2	0,5	2,0	2,1
Luxembourg	29,9	26,5	26,9	1,0	3,5	3,6
Nederland	4,9	1,2	1,3	3,3	1,6	1,7
Portugal	1,2	0,3	0,3	0,8	8,7	8,7
Spania	1,0	0,4	0,5	0,5	1,2	1,2
Storbritannia	3,3	1,5	1,6	1,1	0,7	0,7
Tyskland	7,6	1,9	2,1	3,4	0,3	0,4

Kilde: Europarådet 1994

land til tross for kravet om arbeids- og oppholdstillatelse. Forklaringen kan trolig hentes i de spesielle krav norsk næringsliv (særlig oljesektoren) har hatt til spesialisert arbeidskraft. Det er også viktig å huske at en stor andel av EU-borgerne i Norge er fra Danmark, og dermed har vært unntatt fra innvandringsreguleringer.

Mange briter i Norge

Tabell 3 viser den andelen britiske statsborgere utgjør av innbyggertallet i en del EØS-land. Det er grunn til å tro at det store flertallet av briter i utlandet har flyttet ut i løpet av de siste 20 årene, slik at dette altså er flyttinger foretatt etter at de kom med i EF. Det er 1-3 promille briter i mange EU-land, og det er litt mindre enn 1 promille i Frankrike og Portugal. Det er bare Irland og Luxembourg som har klart større innslag av briter enn Norge. Til tross for klare forskjeller i regelverk, er altså innslaget av briter i den norske befolkningen minst så stort som hos Storbritannias europeiske naboer.

Hver fjerde innbygger i Luxembourg fra et annet EU-land

Mer enn hver fjerde innbygger i Luxembourg kommer fra et annet EU-land (tabell 2). Luxembourg har en rekke EU-institusjoner, men den mer tradisjonelle arbeidskraftinnvandringen fra Portugal har hatt like stor betydning. EØS-landene har mange ganger flere av sine innbyggere i Luxembourg enn det er luxembourgere hos dem. Dernest er Belgia, med NATOs hovedkvarter og de fleste EU-institusjonene det EU-land som har flest fra andre EU-land boende hos seg. Nå var det nok mange utlendinger i Belgia også før Brussel ble "Europas hovedstad". Belgia har en lang tradisjon for å hente arbeidskraft fra utlandet, fremst fra Italia. Videre har Belgia også mange utenomeuropeiske innvandrere, særlig fra sine tidligere kolonier. Ut fra befolkningens opprinnelse, synes Belgia som det mest kosmopolitiske land i Europa.

Tyskland er det største innvandringslandet

Tyskland har lenge vært det landet i Europa med størst nettoinnvand-

Tabell 3: Andel britiske statsborgere av innbyggertallet i enkelte EØS-land.¹ Promille

Land	Andel
Norge	2,7
Danmark	2,1
Sverige	1,2
Belgia	2,5
Hellas	2,1
Irland	16,1
Luxembourg	8,3
Nederland	2,9
Spania	1,3
Tyskland	1,3

¹ De øvrige landene har mindre enn 1 promille briter
Kilde: Europarådet 1994

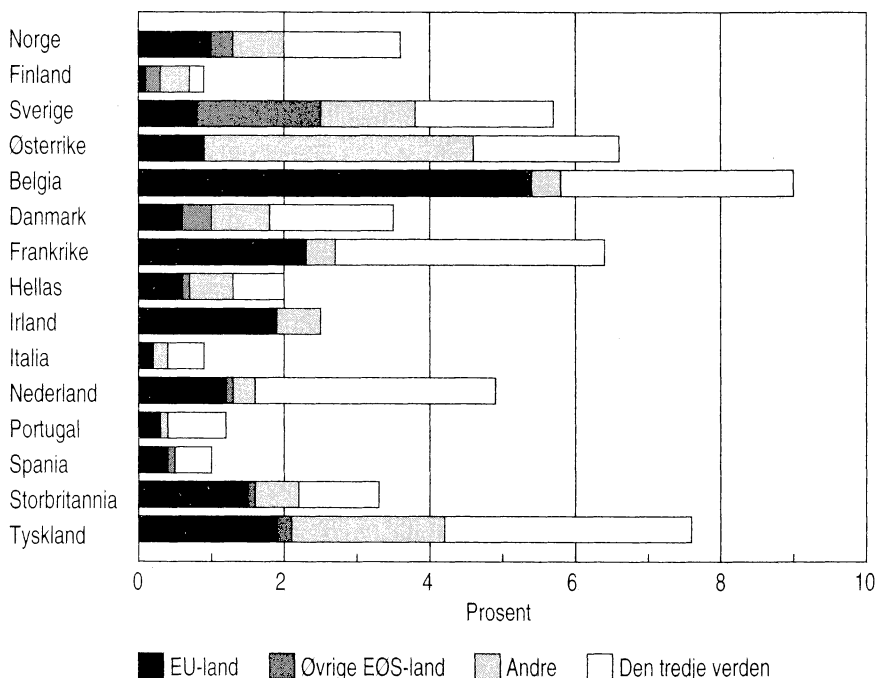
ring. Selv etter innskjerpselen av visumkravene, hadde Tyskland halvparten av nettoinnvandringen til EØS-regionen i 1993 (Eurostat 1994). Denne innvandringen er likevel av relativt ny dato. Mange som er av tysk avstamning gis tysk statsborgerskap ved ankomsten, slik at de ikke kommer med i våre tall.

Alt i alt må en si at innslaget av utenlandske statsborgere i EU-landene er av ganske begrenset omfang, til tross for at det har vært 20-25 år med temmelig fri bevegelse for yrkesaktive.

Flere innvandrere fra fjerne land enn fra EØS-land

I de fleste EØS-land kommer flertallet av europeerne fra andre EØS-land. Unntaket er bare Finland, hvor det er om lag 15 000 fra tidligere Sovjet. Andelen i hvert land som kommer fra den tredje verden (Asia med Tyrkia, Afrika, Latin-Amerika) er relativt lav alle steder, med 3-4 prosent i Frankrike, Tyskland, Nederland og Belgia på topp. Flest utenlandske statsborgere har Tyskland, med 6 millioner. Av disse kommer hele 1,8 millioner fra Tyrkia, over 2 prosent av innbyggertallet i Tyskland. Storbritannias tall er nok påvirket av at mange fra deres tidligere kolonier har fått britisk statsborgerskap, og dermed forsvunnet fra statistikken over utenlandske statsborgere. Hvor høyt et sammenliknbart tall for Storbritannia vil være, er ikke godt å si.

Figur 1: Andel utenlandske statsborgere fra ulike regioner. EU og de fire søkerlandene

Kilde: Europarådet 1994

Lavest andel fra den tredje verden har Irland, og Finland med 0,2 prosent. Italias, Portugals og Spanias tall kan mistenkes for å være påvirket av dårlig datagrunnlag. Det overrasker kanskje å se at de skandinaviske landene har svært like andeler fra den tredje verden. Åtte andre land i tabellen har lavere andeler og fem har høyere enn de skandinaviske landene. Til tross for den store oppmerksomhet som økningen i antall fjernkulturelle innvandrere har fått, utgjør de altså en forholdsvis liten andel av befolkningen i de europeiske landene.

Irland og Portugal har flest av sine borgere bosatt i andre EØS-land

Ingen land fører noen fullgod statistikk over deres statsborgere som oppholder seg i utlandet. I tabell 2

har vi derfor summert det antall nordmenn som andre land oppgir å ha for å få vite hvor mange norske statsborgere som oppholder seg ute, og tilsvarende for de andre landene. Av hensyn til forholdene i Norden, tar vi også her med tall for både søkerlandene og EU. Forskjellen er særlig stor i Finland, fordi så mange finner oppholder seg i Sverige (omtrent 2 prosent av innbyggertallet i Finland). Det er videre flere nordmenn i Sverige enn det er i hele EU til sammen, Danmark medregnet. Selv ikke en nettoinnvandring til Norge fra Sverige på 5 000 norske statsborgere de siste tre årene, har forandret dette. Til tross for danskenes 20-årige EU-medlemskap, bor det like mange dansker i Norge og Sverige som i hele EU. Svensker er derimot jevnt fordelt over hele Europa.

Det er Irland som har den største andel av sine statsborgere i utlandet (én av seks), alt vesentlig i Storbritannia. Portugal utmerker seg også. Én av 12 portugisere bor i utlandet, hele 650 000 i Frankrike, og 40 000 i Luxembourg, hvor de utgjør 10 prosent av landets innbyggere. Luxembourgere finner en også relativt mange av i utlandet, fordelt på Frankrike, Belgia og Tyskland. 1 prosent av Italias statsborgere oppholder seg i Tyskland, og mer enn 3 prosent av grekerne bor der.

Det er naturlig at det er de små landene som har størst andel av sin befolkning i utlandet, men regnet i absolutte tall, er det flest italienere som bor i et annet EØS-land, nesten 1,2 millioner. Dette vil utgjøre et stort innflyttingspotensiale for Italia, som de seinere år er blitt et innvandringsland. Det er også store grupper fra Portugal, Irland, Spania og Hellas som bor i andre europeiske land.

I alt er det 5,65 millioner borgere i EØS-land som bor i et annet EØS-land, noe som tilsvarer 1,5 prosent av folketallet. Nesten hver tredje av dem som bor i et annet EØS-land befinner seg i Tyskland, og én av fem bor i Frankrike.

Lite flytting, og lite vil forandres

Det er altså relativt små virkninger som kan spores av de liberale flyttereguleringene som har vært i Europa fram til nå. Strømmene er styrt av de behovene som innbyggerne i det enkelte land har for å skaffe seg arbeid i andre land, og av alle mulige personlige motiv som ikke har med arbeidsmarkedet å gjøre. Når behovet er der, har det under de gjeldende regelverk i stor grad vært mulig å flytte, både i EF og i Norden. Noe av flyttingene er

dessuten styrt av det enkelte lands etterspørsel etter arbeidskraft, som tilfellet med arbeidsflytterne fra den tredje verden til Europa på 1960- og 1970-tallet. Det er trolig få potensielle flyttere som ikke har hatt mulighet til å realisere sine flytteønsker fordi regelverket har hindret det.

Derfor synes det heller ikke rimelig å vente fundamentale endringer i det europeiske flyttemønsteret under EØS-avtalen, eller i et utvidet EU. Det kan tenkes at det blir sterkere samarbeid mellom bedrifter og at det blir flere multinasjonale selskaper hvor bedriftsinterne karriereveier gjør at ansatte i perioder bosetter seg i utlandet. Dette kan påvirke flyttehyppigheten mellom landene, men neppe gi betydelige utslag av permanent karakter.

Det kan nok tenkes at det blir større konsekvenser for innvandring fra den tredje verden, i form av en innstramning. For Norges vedkommende trenger ikke utslaget å bli så stort, men for land som har ført den mest liberale innvandringspolitikk og land som har spesielle forhold knyttet til innvandring f.eks. fra sine tidligere kolonier, kan nok forandringene bli større.

Et naturlig spørsmål i avslutningen er kanskje heller hvorfor det flyttes så lite mellom landene i Europa, til tross for at mulighetene til det har vært relativt gode i mange år. Poulain (1993) gjengir og vurderer tilgjengelige data om flytting mellom EØS-landene. Strømmene mellom de nordiske landene er relativt store, som eksempel kan nevnes at det flytter flere mellom Sverige og Norge enn mellom Belgia og Nederland, til tross for at det bor dobbelt så mange mennesker der. Strømmene mellom Norge og Sve-

rige synes å være av størrelsesordenen som mellom Belgia og Frankrike, og større enn mellom Nederland og Tyskland.

Vi skal ikke gå inn på detaljer i resonnementene rundt hvorfor det er så få flyttere mellom landene i EØS, men bare nevne at det vil være relativt få jobber i et trangt arbeidsmarked som en utlending er bedre kvalifisert for enn det en fra eget land vil være. Kjennskap til språk, kultur og nasjonale forhold ellers er nok viktig både for den som vurderer å flytte og den som ansetter folk. Det vil trolig også være mangel på informasjon om de få mulighetene hvor en utlending faktisk ville være konkurransedyktig. Geografisk og kulturell nærhet, som mellom landene i Norden, synes å være en grunnleggende forutsetning for å ha stor utveksling av flyttere. Slik sett vil EØS-avtalen eller et EU-medlemskap bety lite.

1. I noen tidligere artikler (se f.eks. Østby 1993) er forsøkt vurdert de konsekvensene som flere av de viktige politiske endringene i Europa og verden kan få for flytting og befolkningsutvikling i Norge og Norden.

2. Dette avsnittet bygger på Arbeidsgruppen... (1990).

3. Avsnittet bygger på UDI (1994).

Litteratur

Arbeidsgruppen for innvandringspolitiske konsekvenser av norsk tilpasning til EF (1990): *Norsk innvandringspolitikk og EFs indre marked*. Kommunaldepartementet, Oslo.

Arisholm, H. og B. Rehnberg (1985): *Vägen til en fri nordisk arbetsmarknad*. NU 1985:5. Nordisk Arbeidsmarkedsutvalg (NAUT), Oslo.

Europarådet (1994): *Recent demographic developments in Europe, 1993*. Strasbourg.

Eurostat (1994): *Rapid reports - Population and social conditions* 1994:4. Luxembourg.

Fischer, P. & T. Straubhaar (1993): *Integration und Migration in einem Gemeinsamen Arbeitsmarkt. 40 Jahre Erfahrungen im Nordischen Arbeitsmarkt*. Hamburg, August.

Majava, A. (1993): *The Reshaping of Europe: Implications for Migration from a Nordic Perspective*. I Rocha-Trindade, M. B. (ed.): *Recent Migration Trends in Europe*. Universidade Aberta, Lisboa.

Poulain, M. (1993): *Confrontation de Statistique de Migration Intra-Européennes: Vers plus d'Harmonisation?* European Journal of Population 4.

Statistisk sentralbyrå (1994): "Nye tall for innvandrerbefolkningen," *Ukens statistikk* 23. Oslo-Kongsvinger.

Utlendingedirektoratet (1994): *Informasjon om oppholdstillatelse i Norge for personer fra EØS-land*. Oslo.

Østby, L. (1993): "Fri flyt av flyktninger - eller "Festung Europa"" i Nordgreen et al. (red.): *Norge, EF og distriktspolitikken*, s. 102-122. ODH Info-serie 87/93. Rapport fra landskonferansen for tiltaksarbeid. Lillehammer.

Lars Østby er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.